

İşıqlı Atalı

him odur.

Burada ilahi sifətə vurulan, onda həqiqətini tapan insanın artıq Div kimi nəhəng varlıqdan qorxmadiği vurğulanır.

İslama görə, ismi-əzəm Allahın bütün zatını, sifətlərini özündə ehtiva edir. Allahın bu adına "ismi-əzəm", yeni ən böyük, ən əzəmətli ad deyilir. Bu adı söyləyənlər və Allahı bu ada and verən şəxsin duası mütləq qəbul olunduğuna, qeyri-mümkün işləri etmək, möcüzələri törətmək mümkünüyünə inam var.

Nəsimi bu qüdrəti insanın özündə

Çün əsədü buyurdu adam qatında həq gəl,
Həqqin xitabına uy, qıl səcdə, olma şeytan!

(Haq adam haqqında buyurdu ki, səcdə edin, sayğı göstərin.
Sən də şeytan olma, haqqın buyurduğuna uy, səcdə elə).

Hər iki beytdə Həqqin ünvanı – insandır. Nəsiminin inamına görə, insan səcdə etməyən kafirdir.

Aşağıdakı beytdə Zərdüştüyün Şər Allahı obrazı olan Əhrimənə rastlaşırıq. Ancaq mahiyyət birdir. Sadəcə, burada Əhrimən İslamdakı Şeytan obrazını əvəzləyib:

Həmdəm nə rəsmilən ola Cəbrayıl-

Eşq ilə hər dəm, Nəsimi, seyr edərsən Kuli-Qaf,
Sənsən ol ali məqamda şəhpəri-ənqayı-eşq.

Huri-Mələk. Mələk obrazı da Nəsimidə gerçək, həqiqətə yetmiş insanın təsdiqi kimi diqqətli çəkir:

Apardı könlümü məndən bu gün ol cənnətin huri,
Götür pərdə cəmalından ki, sənsən eyminin nuri.

Vaiz, mənə vəd etdiyin cənnətdə huri nisyədir,
Gəl, nəqd ağuşumda gör gülüzlü siməndami sən.

Mələk – Od (Dindəkinin əksinə

Şərin, İşıqın-Qaranlığın, Həqiqətin-Yalanın əvəzedicinə çevrilir.

Bu obrazlar əslində onun "quş dil" poeziyasında insanın – Həqqin-Allahın və əksinə Şeytanın – Divin – İblisin şəxsinde mütləq təzadlardır. Nəsimi bu təzadların arasında birlik axtarmır. Çağdaş düşüncədə təzadların arasında birlik olmadığı ağıla gözəl çatır. Artıq bu beytdə hər şey aydındır:

Hər kim irər vüsəlinə, eysi-nəim içindədir,

Vəsline iməyən kişi bil ki, cəhim içindədir.

(Sənə qovuşan cənnət yaşayışı içindədir. Sənə qovuşmayan kişi də bil ki, cəhənnəm içindədir).

Mifoloji obrazlar Nəsimiyə gerçək, həqiqətə yetmiş insanın böyüklüyünü, əvəzsizliyini çatdırmaq üçün gerekli mənəvi dayaqlardır. Nəsiminin insan obrazı mifoloji obrazların sadəcə, bədi,

Nəsimi yaradıcılığında insan tükənməz dünya kimi

İlkin mifoloji düşüncədən, dinlərdən gələn mifoloji obrazların (Xızır, Pəri, Şeytan, Div, Mələk və s.) Nəsimi yaradıcılığında ifadəsi ayrıca diqqət çəkir. Burada folklor düşüncəsindən bəhrələnmənin yüksək ədəbi zövqə birləşməsi var. Belə ki, insan ucalığının, ilahiliyinin təsdiq səviyyəsində ifadəsi üçün ictimai süurda (müxtəlif folklor janrlarında, habelə din mifologiyasında) oturuşmuş simvolik mifoloji obrazlar Nəsimi ruhunun süzgəcindən keçirilir, kamilliyinə yetmiş aşiqin məntiqiylə əsaslandırılır, aforistik səciyyə daşdığı dərəcədə məsələləşir. Nəsimi yaradıcılığında türk mifoloji obrazlar sistemindən, ümumən din mifologiyasından gələn obrazlarla geniş şəkildə rastlaşırıq.

Xızır. Nəsimi yaradıcılığında Xızırbağlı meqamlara daha çox rast gəlinir:

Xızır kimi içdi həyat abını,
Canı tən cüməsi oldu bəqə.
(Xızır kimi dirilik suyunu içdi, canı və bədəni əbədiyyətə qovuşdu).

Burada Nəsimi "dirilik suyunu içdi" dedikdə hürufilik təlimi əsasında insanın həqiqətə yeməsinə işarə edir.

Bu beyt də mahiyyətə yuxarıdakı ilə bağlıdır:

Xızırə zəlmətini tanımayan heyvan kimi,

Nə bil kim, qanda vara, abi-heyvan istəyə?

Çün Xızır həyat-əbədi istərsən gəl,
Can tənə ilən çəşməyi-heyvan tələbəy.

(Xızır kimi ölümsüz həyat istəyirsənə, gəl, can bədəndə ilən dirilik suyu ara).

(Mötərizə içində verilmiş tərcümələrin izahı Ə.Səfərinindir).

Yeni əbədi ölümsüzlüyü idrakı yuxuya verməklə, alın yazısına inanmaqla, gözələmlə əldə etmək olmaz, insan aqibətini özü yaratmalıdır. Dirilik suyunu insan adlanan cənnətə - özüne yeməklə çata bilərsən.

Hürufilik fəlsəfəsində insan bitməz-tükənməz bir dünyadır. Burada aşiqin – Nəsiminin həqiqətə yetib insanın dodadığında dirilik suyu tapmasına işarə olunur.

Div. Nəsimidə Div obrazı – insanın Şərin ümumiləşdirilmiş obrazıdır. Onun yaradıcılığında bu obraz Azərbaycan, ümumən türk folklorundan gələn bütün mənfi keyfiyyətləri özündə daşıyır.

Divin libasını qoy, Xızır ilə yoldaş ol kim,

Zülmətdə zahir olmaz heyvanə abi-heyvan.

Burada zülmətə dirilik suyu dalınca gedənə divin libasını soyunmaq gərəkliliyi bildirilir, yoxsa o, istəyinə yetməyəcək. Div – qaranlığın eyni, oxşarı, təsdiqdir. Şərin, qaranlığın eyni, oxşarı, təsdiqdir. Həqiqət ünvanını – dirilik suyunu necə tapa bilər? Əslində Nəsimi dirilik suyunu insanın içində, ruhsal imkanlarında axtarır, tapır. İnsanlara da bu həqiqətə deyir.

Divlər (Şər) insanı özündən ayırmaq, bütünlüklə şərəldirmək üçün dəim çalışırlar. İnsana (Həqqə) yemək çətin, insandan (Həqddən) ayrılmaq isə çox asandır:

Kirpiklərinə qaşın olmuşdur ismi-əzəm,

Divdən nə qorxu, çün kim, pəna-

tapır. Burada insanın kirpiklərlə qaş "ismi-əzəm"ə oxşadıdır.

Şeytan. Mifoloji-dini şüurda İblis (Şeytan) obrazının daimi varlığı, qarşılıqlı əlaqədə insanın öz yaradıcı imkanlarına tam inanmaması, alın yazısı mifizminə qapılması ilə bağlıdır. Əcdad düşüncəsində - alt şüurda bu, artıq qarşılıqlı fobik təmayülə çevrilir, minillərdir transformasiyaya uğrayaraq gerillikçi yol gəlir, mahiyyətə isə demək olar, xeyriyyə heç nə dəyişir. Fobik əhvalar çağımızda psixologiya, psixiatriya tərəfindən təhlil olunur, irsiliyin problemləri araşdırılır, ancaq həm də insanın fobiya ilə yanaşı ağılıq duyğusunun bir-biri ilə bağlı olduğu unudulur. Psixologiya, psixiatriya bu mövzunu da təbii olaraq öyrənir, ancaq "necədir?" sualına cavab verir, "nə üçün?", "necə etməli?" suallarına cavab vermir.

Şeytandır ol ki, surətine qılmadı sücud,

Şeytanə münkir olmuşam, inkarə düşmüşəm.

(Surətine səcdə etməyən şeytandır, mən isə şeytana inkar etmişəm və inkarə düşmüşəm).

Nəsimidə insanın ilahiliyi (Allahlığı) yüksək bir dərəcədə vəsf olunur. Dinə görə Allahın yaratdığı Şeytan İnsana səcdə etməli. Nəsimi İnsanın hər an səcdəyə layiq olduğuna əmindir. Bu səbəbdən də Şeytana inkar edir, varlığını saymır.

Çıxıb minbərdə ey vaiz, yeyin kərm olma, əbsəm dur,

Daha məşğul idi şeytan ki, səndən zöhdü təqveyə.

lü Əhrimən,

Munis nə tövr ilən ola tuti ilə qürab?

(Cəbrayılə şeytan necə həmdəm olur? Tuti ilə qarğa necə isinişər?)

Al. Al ilə ala gözələrin aldıadı aldı könlümü,

Alını gör nə al edər, kimsə irişməz alinə.

Burada Al zahirən duyulmasa da, mənşeyini mifoloji düşüncədən alır: ala gözələr hiylə ilə aldadaraq aşiqin könlünü alır; hiyləsinə bax, necə hiylələr işlədir, heç kəs onun hiyləsinə çata bilməz. Bu, adam xislətinə xas hiyləgərliyi aşiq məşuqunda gördükdə sarsılır, ancaq yaxşı aldatmaqdır, yaxşı hiyləgərlikdir. Ona görə ki, hardasa bu cür aldanmağı, aldadılıb eşq oduna yanmağı aşiqin özü də istəyir. Göründüyü kimi, burada mifoloji obraz bədii priyom üçün gözəl bir imkan rolunu oynayır.

Buraq. Burada Nəsimi ruhunun Buraqla meraca çıxdığından danışır. Ağılda, düşüncədə həqiqətə yetən Nəsimi üçün Buraq obrazı tamamilə uygundur. Həqiqət ünvanı – içidir, ona yetib.

Meracə çıxdı ruhi-Nəsimi Buraq ilə,

Şol laşadən nə faidə kim, la-zəlul ola?

(Nəsiminin ruhu Buraq ilə göylərə çıxdı, O ət yığından nə fayda ki, ram olmaya?)

Ənqa – Simurq. Burada da Nəsiminin yüksək bədiyyatla aşıqlıq halını ifadə etməsi mənasızlıq təəssüratı yaratmır. Ona görə ki, əfsanəvi obraz gerçək bənzərsiz aşiq Nəsiminin şəxsinde - onunla eyniləşdiyinə görə sanki yenedirilir, əsil qiymətini alır:

olaraq – Od-İnsan):

Həqqə yetən insanın içi o qəder işıqlanıb ki, onun işığı üzündə də aydınca ifadə olunub:

Düşəram oda görəcək bu mələknijad huri,

Əcəba, bu Çin bütinin üzi nəqşi – azərimi?

(Bu mələk soylu huriyə görəcək oda düşəram, bu Çin gözələlinin üzü oddan işlənməmiş rəsmidirmi?)

Günəş – Ay. Türk mifoloji obrazlar sistemində Günəşin, Ayın insanlaşmış obrazı aparıcıdır. Nəsiminin yaradıcılığında təbiətin indi də siri-səhrli sayılan obrazlarına yanaşma özünəməxsusdur. O, vəcd məqamında özünü Günəş, Ay sayır. İnanır ki, Haqqa yetib, haqq olub. Bu qənaət onun fitrətən yerin-göyün sirrinə iyələnməsi ilə bağlıdır.

Şəms mənəm, qəmər mənəm, şəhd mənəm, şəkər mənəm,

Ruhi-rəvan bağışlaram, ruhi-rəvan sığmazam.

(Günəş mənəm, ay mənəm, bal mənəm, şəkər mənəm,

Axıcı ruh bağışlaram, axıcı ruha sığmaram).

Bu qənaətdə isə qətiyyəni şisirtmə yoxdur:

Bir günəşsən, Nəsimi, kim anın, Neçələr zərəsinə həsrətdir.

(Ey Nəsimi, sən neçələrinin zərəsinə həsrət çəkdiyi bir günəşsən).

Nəsimidə Cənnət – Cəhənnəm dindən gələn obrazlar olub, Xeyirin –

bəzəkli təsviri davamı yox, canlı, uzun müddət xülyələmiş mühtidən xəyala, canlı gerçəkliyə gələn, həqiqətə yetmiş insan idrakında gözəlliklərin, ilahiliyin daşıyıcısı olub, Xeyirin təmsilçisinə çevrilir. Mifoloji obrazlar Nəsiminin insan idealını təsdiq edir. İlahiləşən insanda müsbət mifoloji obrazlardan nəinki nəse var, habelə Nəsiminin inamlı təsvirlərindən belli olur ki, canlı, özüne yetmiş insan bunlardakı gözəllikləri də öz içinə alır, daha da yetkinləşir, bənzərsiz şəkildə var olur.

Mənfi mifoloji obrazlar isə insanın həyatdan (yaşamdan) ciddi dərslər almasını şərtləndirir. Hürufilik təlimində Həqqə yeməli olan insan anlayır ki, Divə, Şeytana oxşamaq – dünyasızlaşmaq, Həqqə - Allaha yetib Allah olmağın feyzini yaşamağa qarşıdır.

Nəsiminin mifoloji obrazları şeirlərində yüksək məhərtlə sunumu insanın daxili aləminə bələdliyindən, insan psixologiyasını bilməsindən qaynaqlanır. Adətən bədii ədəbiyyatda, şeir düşüncəsində konkret yaradıcı insanın ağılından gələn, ömürlənən ifadə aforizm sayılır. Bəs necə olur ki, burada aforistik səciyyə daşıyan meqamlara məsəl kimi yanaşmalı oluruq?

Ona görə ki, Nəsimi poeziyasının aydınlığı içində, ruhuna bələd insanın özünü ifadəsidir. Burada haraylı, inamlı özünüifadənin özlü hürufilikdən gəldiyi dərəcədə də habelə mayasını Azərbaycan xalq ruhundan tutur. Hürufilik baxışı – Azərbaycanın mənəvi olayıdır.

Nəsimi poeziyasında o dərəcədə aydın şəkildə həqiqətləşmənin, aydınlaşmanın - ilahiləşmənin təsdiqi var ki, bu, artıq konkret poeziya kontekstindən çıxır, hürufiliyin dünyabaxış ölçüsündə ifadəsi olmaqla şeirlə deyilən, yad-daşlarda oturuşan, qəbul olunan məsəl biçiminə gəlir.

Nəsimi möhtəşəm fikir ustasıdır. Uyğun bildiyi nədən danışsın-danışsın, fikrinə söykək kimi nəyi əsas (müqayisə) götürsən-gətirsən, sonuc onun ilahi məntiqiylə möhürənir. Bu baxımdan, mifoloji adlardan məsələləri bəhrələnmə Nəsimi şeirinə daxili uyum səbatlığı gətirir. Nəsimi poeziyasının istifadə etməyi biza sonrağı istifadə folkordən daha da usta bəhrələnmənin yolları, bu imkanları yeni çalarlarının axtarılıb tapılmasının gərəkliliyini göstərir. Deməli, yaradıcılıq – bitməzlikdir, universallıqdır, hərtərəflikdir. Xalq ruhundan – folkordən, dini mifologiyadan ustalıqla bəhrələnmə Nəsimi biza bunun gözəl örnəyini göstərir. Məsələmiş biçim dedikdə burada mifoloji adların Nəsimi dünyagörüşündə - bu qüdrət yiyəsinin təsvirinə, təqdiminə uyğun mənəvlənməsi, Nəsimi fikrinə, düşüncəsinə xas məntiqə tabe olmasıdır. Mifoloji obrazlardan məhərtli istifadə Nəsimiyə imkan verir ki, müqayisələri apara bilsin, özünün yetdiyi hallı ifadə etsin. Əslində bu cür bəhrələnmə Nəsimi üçün gözəl bir vəsiyədir. Nəsimi Həqiqətə yetdiyindən təsvirə, müqayisəyə gələn mifoloji obrazların xeyriyyə, ya sərliliyi öz (insanlıq) ölçüsündə aydınca görünür, bilinir.